

Kulturresevatet Bråfors bergsmansby

Åtgärder 2015

Antikvarisk Rapport

Bråfors 1:3-2:3, 1:8, 5:1 och 1:7, Glimbo 1:3 och 1:5
Norberg socken
Norbergs kommun
Västmanland

Tobias Mårud

Kulturreservatet Bråfors bergsmansby

Åtgärder 2015

Antikvarisk rapport

Bråfors 1:3-2:3, 1:8, 5:1 och 1:7, Glimbo 1:3 och 1:5
Norberg socken
Norbergs kommun
Västmanland

Tobias Mårud

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 57 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2016

Omslagsfoto: Utsnitt ur karta som visar hyttbyn 1859 och gårdstomterna 1929.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-517-4

Tryck: Just Nu, Västerås 2016

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund.....	6
Byggnadshistoria, i urval.....	6
Genomförande.....	7
Hus 1, Petterssons loge.....	7
Hus 15, vedbod.....	10
Hus 18, köttboden.....	12
Resultat.....	13
Referenser.....	14
Kart- och arkivmaterial.....	14
Litteratur.....	14
Tekniska och administrativa uppgifter.....	15

© Länstyrelsen, Lantmäteriet, NVDB, ESRI Inc, RAA, SGU, Sjöfartsverket, SMHI, SVO, SCB, SJV, FM, Bergsstaten, SLU

Skala 1:50000

Figur 1. Utdrag ur Länstyrelsens WebbGis. Bråfors är markerat med en blå ring. Skala 1:50 000.

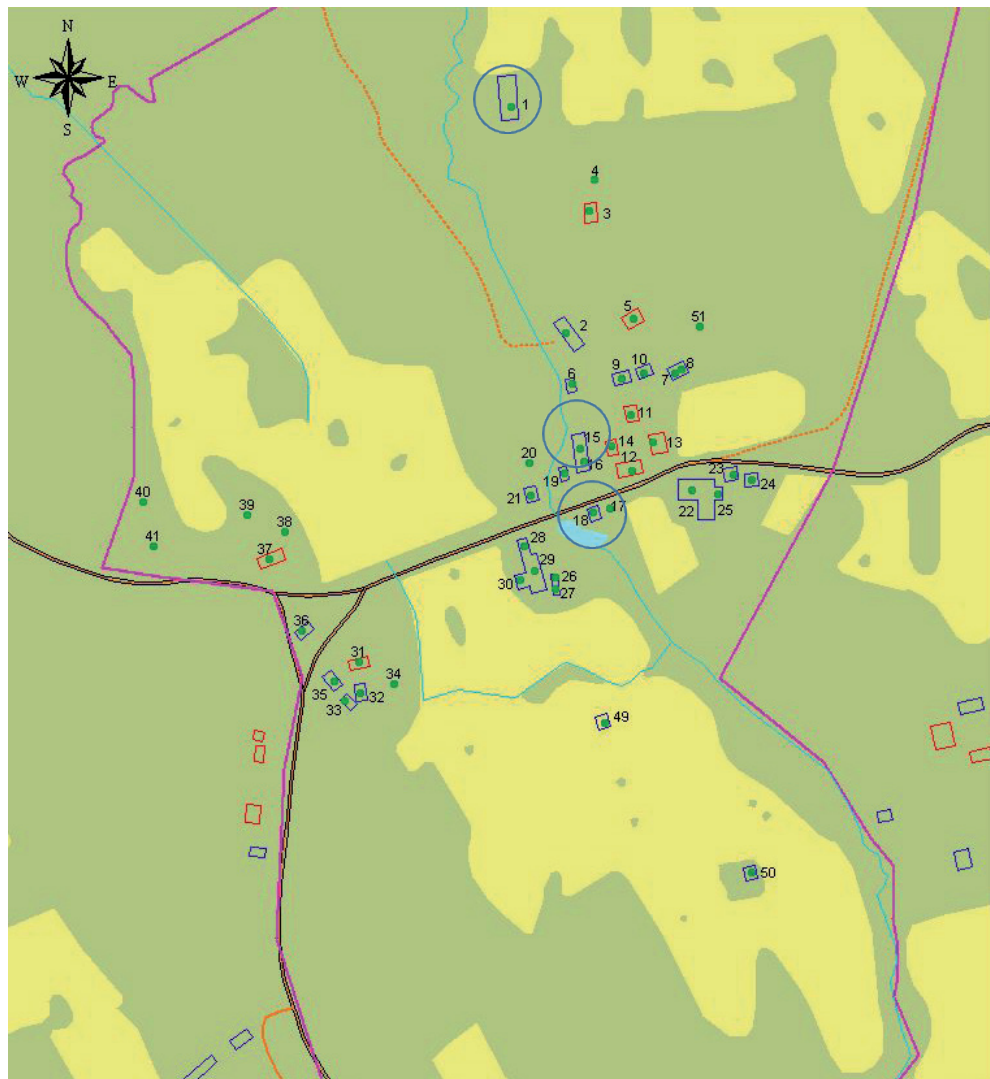
Inledning

Gården Stora Bråfors, eller Bråfors bergsmansby, är ett av få kulturresevat i landet och ett av endast två kulturresevat i Västmanlands län. Byggnaderna underhålls kontinuerligt och större planerade restaureringsåtgärder genomförs vid behov, normalt varje år. År 2015 gällde de planerade insatserna renoveringsåtgärder i ”Petterssons loge”, hus 1, främst i form av nya portar och riktning av stolpverk, takåtgärder på hus 15 samt rödfärgning och takåtgärder på ”köttboden”, hus 18.

Figur 2. Vägen in mot Bråfors, från öster. Foto: Tobias Mårud.

Figur 3. Mangården på Bråfors, sedd från sydöst. Foto: Tobias Mårud.

Figur 4. Karta över Bråfors, med byggnadsnumrering. De blå cirkelarna markerar aktuella byggnader.

Bakgrund

Byggnadshistoria, i urval

Bråfors är en av landets äldsta dokumenterade bergsmansbyar. C14 prover har daterat byggnadslämningar i byn till 1200-talets mitt och Bråfors nämns första gången i skrift 1354, då benämnt Brateforse.

Byn bestod på 1530-talet av två bergsmansgårdar, Lilla och Stora Bråfors. Stora Bråfors och den före detta hyttplatsen ligger i direkt anslutning till hyttbäcken, Lilla Bråfors ligger ett stycke söder därom. Den äldsta kartan över Bråfors avmättes 1698. Den visar byns ägofördelning och hyttans läge men inga andra hus. Laga skifte förrättades under tiden 1830-1845. Lilla Bråfors flyttades i samband med skiftet till sitt nuvarande läge, strax sydöst om Stora Bråfors.

Bråfors hytta finns belagd i skriftlig källa år 1539. Enligt taxeringslängden för Älvsborgs lösen fanns tre bergsmän i Bråfors år 1571. Under 1600-talets senare hälft delades även Lilla Bråfors, så att det vid 1600-talets slut fanns fyra bergsmän i byn. På 1700-talet skedde ytterligare gårdsdelningar och antalet bergsmän steg. Genom nedläggningen av flera närbelägna bruk, främst i Söderbärke socken, anslöt sig under 1600- och 1700-talen även bergsmän i andra byar till Bråforshyttan som till följd därav ökade i betydelse. Under 1700 och 1800-talen ökade efterfrågan på järn och med den följer tekniska moderniseringar av hyttan. Vid 1800-talets slut drabbade bruksdöden en stor del av bergslagens små och medelstora hyttor. Bråfors bergsmän arrenderade då ut hyttan till Fagersta bruk. År 1902 lades driften ned och produktionsanläggningen revs. Mycket av byggnadsmaterialet återanvändes och nu återstår endast slagghögar. En kraftstation anlades år 1917 på den gamla hyttplatsens läge.

Under 1800-talet och delar av 1900-talet var bebyggelsen uppdelad i två gårdar på Stora Bråfors. Den större gården ägdes av bergsmanssläkten Brate och den mindre gården ägdes under huvuddelen av perioden av Fagersta bruk. Under 1900-talet sålde Fagersta bruk sin del av gården till familjen Brate och sedan mitten av 1960-talet har Stora Bråfors haft en ägare.

Efter att järnhanteringen avvecklats inriktades gårdarna i Bråfors på jord- och skogsbruk, men även på kreatursdrift och spannmålsproduktion, vilket avspeglas i bebyggelsen.

Bland byggnadsbeståndet inom kulturreseptet kan mangården och åtminstone två ekonomibyggnader dateras till 1700-talet. Ett par ekonomibyggnader torde hörröra från tiden kring övergången mellan 1700- och 1800-talet. Från 1800-talets första hälft och mitt finns ett tiotal byggnader. En dryg tredjedel av byggnadsbeståndet är uppförda under 1800-talets senare hälft. Från övergången 1800-talet till 1900-talet och fram till 1940-talet uppfördes ytterligare ett tiotal byggnader.

Norr om mangården, i utkanten av det bebyggda området, ligger en större loge uppförd 1880, det aktuella hus 1 eller "Petterssons loge". Logen genomgick en renovering någon gång mellan 2007 och 2012 då flera åtgärder genomfördes på ett tvivelaktigt, slarvigt eller rent felaktigt sätt. Flera av dessa felaktigheter har åtgärdats, antingen i och med årets insatser eller tidigare.

Direkt väster om mangården ligger hus 15, ett förråd och vedbod sammanbyggt med hus 16. Byggnaden är ursprungligen uppförd 1886-87, fick en ändrad taklutning 1991 och byggdes till mot norr 2001. År 2013 lades taket om, arbetet var dock bristfälligt utfört vilket delvis är orsaken till årets åtgärder.

Strax söder om hus 15, på andra sidan landsvägen, i slänten ned mot bäcken står hus 18 eller "Köttboden" vilken även fungerat som tvätt- och drängstuga. Byggnaden,

som är timrad i två våningar, har daterats till ca 1800 men kan möjligen vara äldre. Byggnaden restaurerades någon gång mellan 2007 och 2012 då främst rötskadat timmer ersattes och taket lades om. Utformningen av vindskivorna utfördes då felaktigt, övre delen av de dubbla vindskivorna fyller ingen praktisk funktion utan leder istället till att överliggare inte kragar över takpannorna, med följd att vatten läcker ned på taksponten. Vindskivor och överliggare åtgärdades vid årets insatser som även inbegrep rödfärgning av de ersatta timren vilka tidigare varit omålade.

Genomförande

Hus 1, Petterssons loge

Byggnaden har stolpverkskonstruktion med dubbla hammarband. Stommen vilar på plintar av natursten, placerade under stolparna. Fasaden har stående slät panel, delvis av kilsågade bräder, sågad på enbladig ramsåg, kantade med yxa. Panelen är målad med Falu rödfärg. Sadeltaget är klätt med enkupigt lertegel på öppen läkt. Två portar med dubbla dörrar i östra fasaden, av spontade brädor, portarna har legat på marken utanför byggnaden sedan en tidigare renovering. En dylik port finns även i södra gaveln. På västra fasaden finns igenspikade luckor/öppningar. Golvet är belagt med grovt grus. Grundstenarna efter en tidigare utbyggnad mot väster finns ännu kvar. Tidigare hade byggnaden en friliggande golvkonstruktion, och taket var klätt med pärt på glesa bakar och läkt. Pärttakets täcktes senare med enkupigt lertegel. Porten i södra gaveln är sekundär.

Figur 5. Ena portöppningen i östra fasaden, själva porten ligger på marken utanför. Foto: Tobias Mårud.

Figur 6. Rötskadad stolpände, norra sidan av norra porten i östra fasaden. Foto: Tobias Mårud.

Figur 7. Här har den rötskadade stolpen i fig. 6 ersatts. Foto: Tobias Mårud.

Figur 8. Även stödbenet har ersatts, den bultade förstärkningen av bindbjälken har utförts tidigare. Foto: Tobias Mårud.

Dörrbladen till de två portarna i östra fasaden var i så dåligt skick att nya dörrblad fick tillverkas, med de äldre som förlaga. Vissa av gångjärnen gick att rädda men för helhetsintrycket användes nya bandgångjärn på portarna och de äldre omhändertogs för att användas på andra dörrar på gården. Tre av stolparna vid östra sidans portöppningar ersattes, liksom stödbenen för respektive stolpe. Stolparnas skador var främst belägna i nedre änden och ersattes därför i helhet istället för att skarvas av tidsskäl och för att inte riskera att stabiliteten påverkas. Det ersatta virket bevarades för användning på annan plats efter att rötskadade delar avlägsnats.

Figur 9. Ny stolpe och nytt stödben. Foto: Tobias Mårud.

Figur 10. Den södra av de två portarna i östra fasaden är på plats. Foto: Tobias Mårud.

I norra gaveln och nordöstra hörnet hade grundstenarna rört sig med följd att stolparna som tidigare vilade på stenarna glidit av. Stommen lyftes med hjälp av domkraft, stenarna, vilka delvis är försedda med dubb som passas i underliggande sten, återplacerades, stommen rätades upp och sänktes ned med stolparna åter vilandes på grundstenarna.

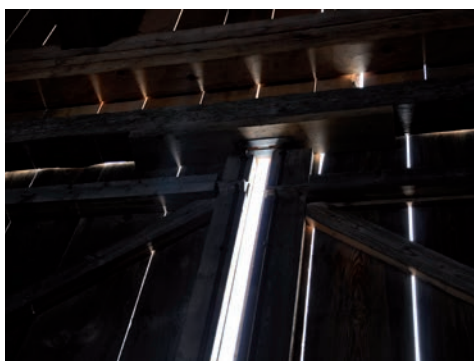
Figur 11. Östra fasadens södra port efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 12. Östra fasadens norra port efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 13. Bom monterad på insidan för att låsa och styva upp porten i södra gaveln. Foto: Tobias Mårud.

Figur 14. Två regler låser porten i södra gaveln upp till. Spår synligt i överkant. Foto: Tobias Mårud.

På södra gaveln kapades utstickande ändrar av takstommen. De exponerade ändarna var resultatet av ett felaktigt, eller slarvigt tillvägagångssätt vid en tidigare renovering och riskerade fukt- och rötskador i delar av takstommen. Ny panel spikades i gavelröset där ändarna tidigare stuckit ut.

Figur 15. Hus 1 efter 2015 års åtgärder, sett från sydöst. Foto: Tobias Mårud.

Figur 16. Nordöstra hörnet har höjts upp och rätats. Foto: Tobias Mårud.

Porten i södra gaveln justerades för att dels västra dörrbladet skulle gå fritt från stolpen den är fäst i, dels så riktades dörrbladen så att de blev parallellt hängda. På insidan av dörrbladen monterades två järnreglar, en på vardera dörrblad, med låsning uppåt. Samtliga tre portar försågs med en invändigt hängd bom för låsning/regling.

Figur 17. Mittenstolpen på norra gaveln efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 18. Stolpen i nordöstra hörnet efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Hus 15, vedbod

Öppen enplansbyggnad i stolpverkskonstruktion, tillbyggnad i norr är uppförd med regelstomme. Byggnaden står på en enkel syllstensgrund, tillbyggnadens väggar står på lecablock. Fasaderna är klädda med stående locklistpanel i fallande bredder, tillbyggnaden med stående slät panel, samtliga fasader är målade med Falu rödfärg. Taket är ett relativt flackt pulpettak klätt med tjärpapp. Takfallet var tidigare brantare men höjdes 50 cm i bakkant i samband med ombyggnation 1991. Dörrarna är av stående brädor, en dörr i norra fasaden, en i västra gaveln samt två i tillbyggnadens västra fasad. Dörren i norra fasaden är svartmålad övriga målade med Falu rödfärg.

Taket lades om 2013 men utförandet var bristfälligt. En fotplåt har infogats under takpappen på västra takfallet, takpappen var tidigare skuren kant i kant med taket med fuktskador i fotbräda som följd. Fotbrädan har bytts. Den sedan 2013 omålade takfoten har målats med faluröd slamfärg, även ett tidigare omålat parti av panelen på södra fasaden rödfärgades. Utöver åtgärderna gällande taket ersattes och rödfärgades sockelbrädan på norra fasaden.

Figur 19. Norra fasaden innan åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 20. Södra fasaden innan åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 21. Östra delen av takfallet innan åtgärd. Metallsargen tillkom 2013. Foto: Tobias Mårud.

Figur 22. Takfoten var omålade sedan åtgärderna 2013. Foto: Tobias Mårud.

Figur 23. Norra fasaden efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 24. Södra fasaden efter åtgärd, bl.a. så har panelen på östra delen av fasaden målats. Foto: Tobias Mårud.

Figur 25. Takfoten målad och ny fotbräda och fotplåt på plats. Foto: Tobias Mårud.

Figur 26. Rinning från östra delen av takfallet skadar panelen på byggnad 16. Foto: Tobias Mårud.

Figur 27. Sockelbrädan på norra fasaden har bytts. Foto: Tobias Mårud.

Hus 18, köttboden

Byggnad i två våningar med timrad stomme och synliga utknutar. Fasaderna och vindskivor är målade med Falu rödfärg. Byggnaden vilar på grundstenar placerade under knutarna. Timret är slätbilat, med grova dimensioner nedtill och klenare högre upp. Intimrat golv av halvklover (spräcka stockar) på nedervåningen. Övervåningen har ett intimrat brädgolv. Sadeltaket är ett åstak klätt med undertak av brädor och enkupigt lertegel. Taket har nockpannor, vindskivor av trä och överliggare/vattskivor av galvad plåt i korta längder. På nordöstra gaveln finns två trädörrar. På nedre våningen består dörren av diagonalt ställda profilhyvlade brädor och på övre våningen är dörren av stående spontade brädor. Dörrarna är svartmålade, eventuellt har spillolja använts på övre dörren. Till dörren på övervåningen leder en ramp av brädor som vilar på ett fundament av kallmurad slagggsten. Byggnaden har två fönster, ett tvålufts fönster med fyra rutor på övervåningen i sydvästra gaveln och ett enlufts fönster med tre rutor i nedervåningen på sydöstra fasaden. Fönsteromfattningarna har tidigare varit vitmålade. I sydöstra fasaden sitter en plåt med ett centrerat hål, möjligen ett tidigare utlopp för ett skorstenrör.

Vindskivorna som tillkom mellan 2007-2013 är felkonstruerade. Den övre utanpå liggande delen av vindskivorna fyller ingen funktion utan leder istället till att överliggarna inte kragar över takpannorna, med följd att vatten läcker ned på underbrädningen. Tidigare virkeslagningar var omålade.

Åtgärderna bestod av montering av nya vindskivor, komplettering av överliggare, ersättning av trasigt taktegel samt rödfärgning av takfot och omålat timmer.

Figur 28. Nordöstra gaveln innan åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 29. På bilden syns omålat timmer i fasad samt en kort övre utanpåliggande del på vindskivan. Foto: Tobias Mårud.

Figur 30. Tidigare ersatt, omålat timmer i sydöstra fasaden. Foto: Tobias Mårud.

Figur 31. Norra delen av nordvästra takfallet innan åtgärd. Här syns tydligt att överliggaren inte täcker glipan mellan taktegel och vindskiva samt att den utanpå liggande delen av vindskivan inte fyller någon funktion utan i stället bidrar till problemet. Foto: Tobias Mårud.

Figur 32. Nordöstra gaveln efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 33. Sydöstra fasaden efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 34. Vindskivorna ersattes och överliggarna komplettrades. Foto: Tobias Mårud.

Figur 35. Nu överkragar överliggarna glipan mellan vindskiva och taktegel. Foto: Tobias Mårud.

Resultat

Åtgärderna är väl utförda, delvis mycket väl utförda, och följer länsstyrelsens beslut. Diskussioner om ersättande material kontra återanvändning har förts inför åtgärderna i främst byggnad 1. Beslut togs om att ersätta virke istället för att skarva då virket kommer att kunna användas på annat håll på gården och ersättning inte kan riskera stommens stabilitet. Vad gäller portarnas bandgångjärn fanns ett önskemål om enhetligt utseende, den ekonomiska faktorn tillät inte smidda kopior av kasserade bandgångjärn varför det blev mer standardiserade i nytillverkning. De äldre som gick att återanvända kommer dock att komma till användning på någon av gårdens andra byggnader.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Länsstyrelsernas Karttjänster (WebbGis)

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Litteratur

Skanser, Lisa. *Byggnadsvårdsplan för Bråfors bergsmansby*. Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen. Rapport 2007:98.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	15117
Länsstyrelsens diarienummer:	435-2642-15
Fastighet:	Bråfors 1:3-2:3, 1:8, 5:1 och 1:7, Glimbo 1:3 och 1:5
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanland
Kommun:	Norberg
Socken:	Norberg
Beställare:	Länsstyrelsen i Västmanlands län
Entreprenör:	ByggPartner i Dalarna AB
Antikvarisk medverkan:	Tobias Mårud Stiftelsen Kulturmiljövård Stora Gatan 41 722 12 VÄSTERÅS

